

Cseke Gábor

UTAZÁSOK RÉGEN VOLT KÉZIKÖNYVEKBEN

1.

1900 januárjából származó újsághírben olvashatni, hogy „*a most kezdődő év folytán tehát a még forgalomban lévő 5 frtos és 50 frtos államjegyek el fognak tűnni a forgalomból s részint öt koronás ezüstpénzek, részint 10 koronás bankjegyek fognak helyükbe lépni. Új-évtől kezdve most már mindenütt koronákban számítanak.*” (huszadikszazad.hu)

Az új század ezek szerint pénzügyi cezúrát is jelent, aminek viszont még nyomát sem leljük abban a Kincses Kalendáriumban, amit „a gyakorlati élet általános útmutatójaként” dobott piacra feltételezhetően még az új évszázad beköszönte előtt Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Újságvállalata (VIII., Röck Szilárd-utca 4. szám).

Az antikká kopott-öregedett kalendárium kalandos úton jutott birtokomba, s amikor belelapoztam, azt láttam, hogy benne még minden árjegyzék, reklám, hirdetés, a feljegyzésekhez külön biztosított naptári rovatok forintban és krajcárban tartják nyilván az árakat.

Ez sugallta, hogy a jelenkori ember szemével próbáljam meg némileg szűrőpróbaszerűen szemlélni azt, amit e kalendárium anyagiakban és szellemiekben átmentett az éppen lezáruló tizenkilencedik századból.

SZOBOR, 5 FORINTOS HAVI RÉSZLETRE

Mindjárt a címlap bal belső lapján oldalas reklám hirdeti a hamburg-amerikai hajójáratot: közvetlen német posta- és gyorsgőzhajó szolgálat, Hamburg–New York via Southampton és Cherbourg, tengeri út krlbl. 6 nap. A társaság hajóaja áll 75 nagy óceánjáró gőzösből, összesen 406.600 tonna térfogattal. Majd a Hamburgból kifutó útvonalak következnek, az amerikai földrész valamennyi fontosabb célállomásába, északra és délre egyaránt.

Mint tudjuk, a Titanicot nem ez, „a világ legnagyobb gőzhajós társulatának” tartott szolgálat működtette, korábbi fénye tehát a világszerte ismert tragédiáig már érezhetően leáldozhatott.

És vajon mi lett a „Könyves Kálmán” Magyar Irodalmi és Könyvkereskedési Részv.-társ. Budapest sorsa, aki akkor divatos, nagy hírű festmények reprodukcióit kínálta „passe-partout nélkül, a művész vázlata után készült aranyozott keretben” 30, „passe-partout-val, ugyanolyan keretben” 36 forintért? A csomagolásért még két újabb forintot számoltak fel, s havi részletfizetés lehetőségét is kilátásba helyezték.

Hasonló módon népszerűsíti a kalendárium Zala György nevezetes budavári honvédszobrának ércbe öntött, kisebbített alakú változatát. *„Fémталapzatu szobor: 60 frt; fehér márványталapzatu 70 frt. Magassága talapzattal 75 cm, talapzat nélkül 52 cm... A magyar szoba mindaddig nélkülözött oly művészi becsü alkotást, mely a magyar képzőművészet maradandó becsü alkotását viszi be falai közé. De szűkölködtek ilyenben egyesületi helyiségeink, a tanácskozó-termek és az iskolák is. Ez a minden ízében magyar műemlék, melynek sikerült voltát a sajtó egyhangulag elismerte, e célra kitünően fog szolgálni. Megszerezhető 5 forintos havi részletekben is. Megrendelések Lampel Róbert (Wodiáner F. és Fiai) cs. és kir. udv. könyvkereskedésébe, Budapest, Andrásy-ut 21. címzendők.”*

Lampel Róbert üzletére pedig 1904-ben is találni utalást korabeli lapokban, ami azt jelenti, hogy az új század elején még prosperált. Hiszen ugyanő az, aki kiadja a Radó Antal szerkesztésében az igen népszerű Magyar Könyvtár című füzetes sorozatot, amelyben a magyar- és a világirodalom jelesei, az irodalmi jelenségeket elemző legfontosabb anyagok olcsón megjelennek. Igaz, hogy a Lampel-vállalkozást még a századforduló előtt Wodianer Fülöp, az egykori negyvennyolcas debreceni kormány hivatalos nyomdása és bankjegypréselője vásárolta meg, de 1899-ben ő maga is elhunyt, fiai pedig még negyedszázadon át viszik tovább az üzlet fényét, náluk jelent meg ugyanis a legtöbb korabeli iskolai tankönyv, népszerű és ismeretterjesztő kiadvány. A vállalkozást végül a Franklin Társulat kebelezi be. A Kincses Kalendáriumban jelen van a Magyar Könyvtár 1899. augusztus haváig megjelent 123 füzetének a pontos listája, megrendelési útmutatóval, miszerint *„Egy-egy szám ára 15 kr. Minden füzet egyenként kapható.”*

Ugyanez a kalendárium hirdeti, hogy *„Sikkes egyenruhákat cs. és kir. és m. kir. tábornokoknak, törzs-, fő- és altiszteknek, önkénteseknek, valamint vasuti hivatalnokoknak és postatiszteknek, csendőrségnek, tűzoltóknak, pénzügyőröknek és anyakönyvvezetőknek készítenek Blum és Társa Budapesten, IV. csak Sütő-utca 2.”*, továbbá reklámokat találunk gumi-

babákra és játékszerekre, mindenféle „lapdá”-ra, dicsérik a Kwizda fluid gyógyerejét, illetve Buziás gyógyfürdőt, ahová vasúton jut el a rászoruló páciens, s ott kényelmes lakások, ízletes konyha, villámvilágítás és jó zenekar várják, dr. Szerényi Gyula tulajdonossal és igazgató-főorvossal egyetemben...

KRONOLÓGIA ÉS ÖRÖKNAPTÁR

Ám hagyjuk a hirdetések már akkor mindent rózsaszínben ábrázoló világát, bár igaz, hogy az a néhány oldal, amit idáig fellapoztunk, maga a tömény gazdaságtörténelem, s lássuk a „tartalom rövid foglalátát”:

A család. – Örök naptár. – Időösszehasonlító tábla. – Az 1900-iki esztendő. – Az 1900. év kronológiája. – Vásárok. – Naptár az 1900-iki esztendőre. – Magyarország története dátumokban (1711–1825). – A XIX. század története. – A világ tengeri hadereje. – A magyar honvédség fegyvere. – A föld. – Európai uralkodók gyermekei. – A magyarok története (a királyok arcképcsarnokával). – Rendjelek. – Idegen szavak gyűjteménye. – Pályaválasztás. – Vívás. – Krokett. – A gyermek gondozása. – Kutyaidomításról. – Ujságok. – Színházak.

A tartalom után mindjárt néhány üres, rovatokra osztott oldalt találunk a család számára, feljegyzendő a születéseket, keresztelés, bérnálás, az első szó, az első fog, az első lépés, a házasságok időpontjait, a születésnapokat, emlékezetes évfordulókat, a szülők testalkatát, súlyát, beoltásának adatait, ugyanezt a gyermekekről is, mellette gyakorlati útmutatóval, hogy miként is készítsünk családfát.

Ha az 1900. év kronológiájában tallózunk, úgy többek között meg tudhatjuk azt, hogy ez az:

- 5347-ik év a vízözön óta,
- a 903-ik Sz. István magyar trónra jutása óta,
- a 659-ik a tatárok győzelme óta a magyarok felett,
- a 408-ik Amerika fölfedezése óta,
- a 189-ik a szatmári békekötés óta,
- a 105-ik Martinovics és társainak összeesküvése óta,
- 93-ik a vasuti lokomotiv első kísérletei óta,
- 40-ik Széchenyi István gróf halála óta,
- 6-ik Kossuth halála óta...

Akit az akkori védőszentek érdekelnek, ugyanott megtudhatja, hogy a magyar sz. korona alá tartozó országokban a következők:

Magyarországban: Szent István (aug. 20.)

Erdélyországban: Szent László (jún. 27.)

Horvátországban: Szent Illés (júl. 20.) és Szent Rókus (aug. 16.)

Tótországban: Szent Iván (jún. 24.)

Dalmátországban: Szent Spiridon (dec. 12-én az ó-naptár szerint)

Magyar tengermelléken: Szent József (márc. 19-én) és Sz. Vid (jún. 15-én).

Négy oldalon át üres sorok várták a kalendáriumban a boldog tulajdonos beírni való könyvtárjegyzékét, majd a kiadós, könyvelési adatoknak is helyet adó naptár-rész után érdekes bemutató összeállítást olvashatunk a leköszönő 19. századról.

Ennek a terjedelmes fejezetnek tulajdonképpen az a veleje, hogy a huszadik századot megelőző száz év változásai igazából a 18. században gyökereznek, vagyis hogy az idő gyakorlatilag eltéphetetlen, skatulyázhatatlan szövevényben folyik át Európa és a világ életén.

RÖGTÖNZÖTT SZINTÉZIS

A 19. század bár a nagy afrikai felfedezések kora, s ugyanekkor nyílnak meg Ázsia, Ausztrália és Dél-Amerika fehér foltjaihoz vezető utak is a felfedezők – s még inkább a kereskedelemmel hódító utakra vállalkozók – előtt, ezek a küldetések jóval közelebb állnak a 20. századi expedíciók jellegzetesen tudományos-katonai-birodalmi jellegéhez.

Jó példa erre Alexander Humboldt később egész iskolát teremtő expedíciós vállalkozása a 19. század első éveiből. Az összegző írás szerint, fontossága abban áll, hogy *„az addig csak inkább helyi ismereten alapuló földismeret tudományát a természetkutató szemével nézte. Rosszul mondják, hogy ő Amerika második fölfedezője. Nem. Ő a klimatológia és a plasztikai földrajz, a tenger természettanának és a növényvilág földrajzának a megteremtője; ő ismerte meg a vulkánok sorszerinti csoportosulását, a delejes erők helyenkénti különböző intenzitását; az ő kutatásai révén a geológia és a csillagászat, a növény és ásványtan ismeretei mód fölött gyarapodtak.”*

Ez az az időszak, amikor megtörténik Dél-Afrika belsejének módszeres feltárása, illetve Cook nyomán a francia, orosz, német kutatók

versengése a Csendes-óceán szigetvilágának feltárására. Számos országban – pl. Angliában, Oroszországban – valósággal „államföladattá” vált a földrajzi kutatás, az akkor létesült földrajzi társaságok jóval többek voltak tudományos vitakluboknál: akár a gyarmati birodalmak stratégiai vezérkarainak is tekinthetők, amelyek nem a saját szakállukra kutatnak, hanem küldetéseket, megbízásokat hajtanak végre. Ilyen küldetés volt a Niger-probléma megoldására szervezett expedíciók sokasága, amelyekbe – a nem túl gyorsan beköszöntő sikerig – rengeteg pénzt öltek bele. Az első kísérlettől számítva negyven esztendő megfeszített kutatómunka, áldozatos utazókedv kellett ahhoz, hogy a rejtély megoldódjék, s ezalatt egy fél világrész belső titkaira is fény derüljön.

Ipar és közlekedés terén a nagy fordulatokat – a már említett kalendáriumi összegzés szerint – a gőzkalapács, az esztergapad, a hidraulikus sajtó, a varrógép és a lokomotív hozták meg; ez utóbbi valósággal forradalmasította a távolabbi vidékek közötti szorosabb és biztosabb kapcsolatokat, majd hamarosan megteremtette vízi szövetéséget, a gőzhajót is, amelynek kerekés változata után a hajócsavarral működő megoldás jelentette az igazi áttörést és a távolsági utazások, a globálisan is hatékony postajáratok meghonosodását.

Amilyen merészen fejlődtek a műszaki tudományok, úgy kanyarodott el a korszerűség ösvényéről az építészet. A napóleoni kor empire stílusa a császárság bukásával ki is múlt Franciaországban; ámde Németországban, Ausztriában valóságos klasszicizáló építészeti divat honosodik meg ez időben. Magyarország nem követi példájukat, kitart az empire mellett. Angliában ugyanakkor makacsul ragaszkodtak a gótikus hagyományokhoz.

Érdekes formája az anyagi-műszaki fejlődésnek az ipari kiállítások, seregszemlék divatjának az elterjedése.

Magyarországon az első műipari kiállítás például 1842-ben nyílt meg a Redut termeiben, ahol 213 kiállító 298 tárgyat állított ki, a látogatók száma pedig meghaladta a 15 ezret. A négy év múlva rendezett vásáron pedig ezek a számok mintegy megkétszereződtek, ami elárulta, milyen erőteljes lendületet jelentettek a magyar gazdaságnak azok a századközepi, reformkori esztendők. A kiállítások divatja pedig még azokban az években befogta – Budapesten kívül – Nagyszebent, Kolozsvárt, Gyórt, Sopront is.

A Kincses Kalendárium szintézise szerint a 19. század legrohamosabb fejlődési ívét a fotográfia írta le, amelyben úgy tetszik, *„nincs megállapodás. A hiúságot legyezgető arcképező művészetből a tudomány minden ágát hasznosan segítő társ vált belőle. A sokszorosító művészetek terén hatalmas versenytársa lett a réz- és fametszetnek, sőt, hovatovább ki is szorítja ezeket. A gyógyászat, a hadviselés és a mérnöki tudomány pedig manap meg se lehet már a fotográfia nélkül.”*

Ehhez hasonlítható sikertörténet a gyorsírás elterjesztése és mindennapos meghonosítása a közéletben, az igazságszolgáltatásban. Országgyűlési karrierjét a gyorsírás 1840-ben kezdte magyar környezetben, igazi lendületet azonban *„csak az 1875-diki országgyűlés megnyitásakor vett, amikor Kónyi Manó és Fenyvessy Adolf szervezték az országgyűlési gyorsíródat, amely jelenleg a fejlettségnek nagyon magas fokán van”*. (Azóta természetesen tudjuk, hogy a hang- és képrögzítés fejlett műszaki találmányai viszonylag gyorsan háttérbe szorították a némileg a kódolt írás tudományával rokonítható gyorsírást, és egy olyan foglalkozási ág látványos eltűnéséhez vezetett, mely valamikor – a tolmácsokhoz hasonlóan – nélkülözhetetlenné tette magát a közélet legfelsőbb rétegeiben is.)

A 19. század második fele már a felzárkózás és a kibontakozás szakasza volt a megkezdett fejlesztésekben. Sikeres magyar felfedezők és utazók írták be nevüket a tudomány nagykönyvébe: Magyar László, Teleki Sámuel gróf, Kőrösi Csoma Sándor, Vámbéry Ármin, Xantus János, Berzenczey László, Zichy Jenő gróf csak kiragadott nevek a földrajzi felfedezések panteonjából.

A rögtönzött szintézis utolsó passzusa a 20. századot előzetesen megalapozó ipar, közlekedés és technika csúcseit veszi számba, ide sorolván a fapapiros gyártását, a galvanoplasztikát, a különböző gőzjárműveket, a gyújtót, a személy- és teherszállítás ipari megszervezését, a gyutacsot, a különböző lőfegyvereket, a revolvért, a srappelt, a petróleum- és gázmotort, majd mindjárt a benzinmotort is, a mindenféle szerszámgépet, a szivattyúk gazdag családját, a szedőgépet, a szemafort, a fonógépeket, a kötő-szövőgépet, a kábelt, a betűnyomtató telegráfot, a morsét, majd a drótnélküli távirót, telefont, mikrofont, telefonhírmondót, acélipart és leágazásait, mezőgazdasági gépeket, hengeralmot, a petróleumlámpát és a sztearingyertyát, villamos- és acetilénvilágítást, ívlámpát, villamos vasutat, léghajót és repülőgépet.

HASZNOS TENNIVALÓK, HAJÓHADAK, LŐFEGYVEREK

A naptárban minden hónapához megtaláljuk az időszerű tennivalókat a ház és az udvar körül, az istállókban, mezőn, réten, gyümölcsösben, konyha- és díszkertben, szőlőben, pincében, erdőben, vadaskertben, kapunk továbbá csillagjósolást, majd konyhai ajánlásokat, konyhai nyersanyagokkal, illetve négy szezonhoz illő „ételsort”. November hónapra – példának okáért – ez a következő:

„I-ső. Ebéd: Gombaleves. Vagdalt hús lencse-főzelékkal. Libasült vörös káposztával. Túrós és mákos rétes. – Vacsora: Császárhús ecetes ugorkával.

II-ik. Ebéd. Húsleves metélttészttával. Marhahús hagymamártással s rizsszel. Francia módra készült tojásos krumpli. – Vacsora: Paprikás hal.

III-ik. Ebéd: Karfiol-leves. Töltött káposzta dagadóval. Túrós csusza. – Vacsora: Hidegsült, vaj, tea.

IV-ik. Ebéd: Gyöngye paszuly leves tejfölösen. Töltött paprika paradicsom mártásban. Borjúszelet. – Vacsora: Rántott bárány kovászos (sós) ugorkával.”

Teljes keresztmetszetét kapjuk a kalendárium révén Magyarország és Ausztria haditengerészeti állományának is, külön néven nevezve és meghatározó adataik révén csoportosítva a hadihajókat, a cirkálókat, a torpedó-naszádokat, a jelző hajókat, a vonathajókat, a folyami hajókat, állomás- és követ-hajókat, kikötő és parti szolgálatra való járműveket, tüzér iskolahajókat, matróz iskolahajókat. Itt aztán nincs ám semmiféle titkolózás, legalábbis úgy tűnik, hogy az ember könnyen és nyíltan összevetheti a Monarchia akkori véderejét az angolországi, franciaországi, németországi, olaszországi, oroszországi, spanyolországi, illetve a többi hatalom (Dánia, Görögország, Hollandia, Norvégia, Svédország, Portugália, Törökország, Egyesült Államok, Brazília, Chile, Argentína, Mexikó, Kína, Japán) haditengerészeti erejével, s ha a józan eszére hallgat, akár el is döntheti, érdemes-e tengeri csatát vívnia egyik vagy másik ellen...

Részletekig menően megismerkedhetünk a honvédségnél használatos Manlicher-féle fegyverekkel: az 1890-es ismétlő puskával (leírás, rajz szabadon mellékelve a kalendáriumban), az 1893-as lőszerrel, a felcsatolható szuronnyal, továbbá a 90-es ismétlő fegyverrel. Mindezeket egy és ugyanaz az ember: Manlicher Ferdinánd lovag, mérnök „követte” el, aki az 1848-as forradalom előestéjén született, s a Kaizer Ferdinand

Nordbahn hivatalnokaként élete során számos fegyvert tervezett. Az ő műve egész sor ismétlőfegyver kitalálása, ismétlőfegyverét 1886-ban fogadták el hivatalosan a hadsereg céljaira, s a továbbiakban fel is fegyverezték vele a Monarchia legénységét.

MINDENKINEK EGY-EGY RENDJEL?

Tovább lapozva, néhány oldalas kalendáriumi lecke is vár ránk a rendjelek bonyolult hierarchiájáról, odaítélésük szigorú szabályrendszeréről. Hogy miért kellett tudni a kor emberének az e részbe foglalt egész szabály-szövevényt? Hát ezért:

„Az idő múlik, az ember korban és tisztességben gyarapszik és egyszerre bekövetkezik az az állapot, a midőn majd mindenikünknek meglesz a maga egy-két-három rendjelecskéje, a minék értékét, jelentőségét és természetrajzát akkor illik majd tudni.”

Azt is lelkünkre köti e kis trakta, hogy *„mindenek előtt a gomblyuk szót kell kitörölnünk a rendjel-szótárból. Ausztria-Magyarországon a gomblyuknak abszolúte semmi köze nincs a rendjelekhez, ez a frázis idegenből lopózott be, mert külföldön tényleg a gomblyukban hordják a harmadik vagy negyedosztályú keresztetket vagy csak a csillagot: mi azonban a lovagkeresztet (harmadosztályú rendjel) a bal mellre tűzzük vagy a miniatúrt a frakk gallérján aranylánczon hordjuk”.*

A rendjelek rangsorát sem árt tudni, azt például, hogy melyik kitüntetés süvegeli meg mifelénk a másikat. „Az aranygyapjútól (a katonai Mária Terézia-rendtől) eltekintve rendjeleink sorrendje a következő: Szent István-rend, Lipót-rend, Vaskorona-rend, Ferenc József-rend.” Mivel azonban mindegyiknek megvannak a saját magasabb és alacsonyabb rendfokozatai, az igazi hierarchia ekként foglalható össze:

- „1. Szent István-rend nagyk.(ereszt)*
- 2. Lipót-rend nagyk.*
- 3. Vaskorona-rend I. oszt.*
- 4. Ferenc József-rend nagyk.*
- 5. Szent István-rend középk.*
- 6. Lipót-rend középk.*
- 7. Vaskorona-rend II. oszt.*
- 8. Ferenc József-rend csillagos középk.*
- 9. Szent István-rend kiskeresztje.*

10. Lipót-rend lovagkeresztje.
11. Ferenc József-rend középkeresztje (csillag nélkül.)
12. Vaskorona-rend III. osztálya
13. Ferenc József-rend lovagkeresztje.”

Ezek után szomorúan tudjuk meg, hogy a kor embere hiába gürcölt éjt nappá téve, mert a szabályok az ember rangjához, beosztásához, sőt fizetéséhez illően bizonyos kitüntetésformákra predesztináltak, ami alól csak vajmi ritkán létezett kivétel. De a számítás, a ravaszkodás ez esetben is remekül működött, mert a kalendárium szerint „bizonyos tekintetben az okkupált tartományok nevezhetők rendjel-eldorádónak. Aki ott előkelőbb tisztviselő, az biztosra veheti, hogy kitüntetés esetén magasabb rendjelet fog kapni, mintha itthon tüntetnék ki ugyanazokért az érdemekért és ugyanabban a hivatalos állásban.” (Az útmutató itt elsősorban a bosnyák tartományokra utal.)

Nem hiányzik az igen-igen praktikus tanács sem rangkórságban szenvedőknek: „aki nagyon fel akarja díszíteni a mellét, az ne nagykeresztet szerezzen, hanem csak csillagos középkeresztet. Mert akinek például tíz nagykeresztje van, az egyszerre tíz csillagot hordhat a mellén, de nagykeresztet csak egyet, mert a jobb vállról a bal csipőig terjedő széles szalagot, a melyen a nagykeresztnek függnie kell, nem lehet egyszerre föltenni, mint egyet. Ellenben akinek tíz csillagos középkeresztje van, az egyszerre tíz csillagot hordhat a mellén s a nyakából is belógathatja mind a tíz középkeresztet.”

KIBŐL LESZ AZ ERDŐŐR...

Igen tanulságos a pályaválasztási rovat hat tömény oldala, amely felsorolja, hogy bizonyos iskolai végzettséggel miféle hivatalokban milyen munkakörök tölthetők be, sőt, a juttatások mértékébe is betekintést kapott a korabeli olvasó.

Ezek szerint, négy elemivel, megfelelő szaktanfolyamok elvégzése után, az emberből könnyen lehetett szakképzett gyári segédszemélyzet, erdőőr, kertész, pénzügyőrségi vigyázó, rétmester (vízmester), földművesmunka felügyelő, vinczellér, előmunkás, szövőiparos, útbiztos.

Példaként lássuk az erdőőri karrier esélyeit:

„A ki az erdőőri szakiskola kurzusát elvégezte s letette az erdőőri szakvizsgálatot: vadőr, erdőlegény, erdőőr, főerdőőr és körerdőőr (erdővé-

dő) lehet. Az erdőőrnek 240-270-300-350 frt, a főerdőőrnek 360, 420, 480 frt a fizetése. A folyamodást a besztercebányai, máramaros-szigeti, kolozsvári, lugosi kir. erdőigazgatósághoz, a lipótújvári, ungvári, nagybányai, lippai főerdőhivatalhoz kell intézni. A ki 2-4 középiskolai osztály elvégzése után lépett az erdőőri szakiskolába, kisebb erdőgazdaságban erdőtiszt is lehet.”

(A forint akkori vásárlóerejének érzékeltetésére jelzem, hogy a Kalendárium szerint 1900-ban egy jobb szappan ára 30 krajcár, 4 kiló finom importkávét 4.60 forint, egy bőrbe kötött díszes imakönyv 4 forint, a Budapesti Hírlap egy évre szóló előfizetése 14 forint, 4 doboz hársfamézscukorka 1 forint...)

Amennyiben viszont I-II. középszint is társult az elemink mellé, 1900-ban már lehetett belőlünk agyagiparos, építő-, fa- és fémiparos, pallér-, kőműves-, ács- és kőfaragómester, vasiparos, műasztalos, lakatos, asztalos, kőfaragó és kőcsiszoló – magyarán becsületes munkásember. III. osztállyal a hátunk mögött akár napidíjas hivatalnok és egyéb, alsófokú hivatalnoki pálya várható reánk. Ha meg a IV. osztályt is elvégeztük, akkor már helyünk lehetett – irodatisztként – a kabinet irodában, az állami számvevőszéknél, a közigazgatási bíróságon, a miniszterelnökségen, a fiúmei kormányzóságnál, az Ő felsége személye körüli minisztériumban, a belügynél, az országos törvénytári szerkesztőségben, az államrendőrségen, pénzügyminisztériumban, a kataszteri felügyelőségen, a jogügy igazgatóságán, kincstári ügyészségen, vámhivatalnál, központi bélyegraktárnál, dohányjövédéki szolgálatnál, erdészeti hivatalnál, folyammérnöki hivatalnál, kultúrmérnöki hivatalnál, meteorológiai intézetnél, földtani intézetnél, a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban, az igazságügyminisztériumban és alintézményeinél (királyi kúria, királyi tábla, királyi főügyészség, törvényszék és járásbíróság), a sójövédéki szolgálatnál, állami jószágigazgatásnál, bányahivatalnál, állami vasgyáraknál, állami hidaknál, a kereskedelemügyi minisztériumban, államépítészeti hivatalnál, posta, táviró és telefon területén, az államvasutaknál, a királyi zálogházaknál, a földművelésügyi minisztériumban, a királyi ügyészségnél. Egyszóval, a hivatalnoki álláskínálat egy egészen szerteágazó, megingathatatlan rendszer polipjellegéről árulkodott; látszik, hogy az élet minden területének – és ez a mai tendenciákról is lerí – megvolt a maga szabályozó

siserehada, nagyjából 400-500-600-700 forintokért egy hónapban, gyakran egyenruhában, olykor meg anélkül.

Igen, ezek voltak a „költségvetési” álláslehetőségek, mert minden más a privát szférába tartozott.

PÁRBAJ MINT DÖNTŐBÍRÓ

A kalendáriumból egyúttal az is megtudható, mily egyszerű volt a nyugdíj jogosultnak kiszámolnia, mekkora járandóság üti majd a markát. Az általános szabály ugyanis világos és logikus: *„Az a tisztviselő, aki tíz évig szolgált az államot, nyugdíjra tarthat igényt... A nyugdíjat az alapjául szolgáló beszámítható fizetésnek tíz szolgálati éve után, 40%-ban állapítják meg. A tíz évet meghaladó beszámítható szolgálat után minden további év után 2-2%-kal nagyobb összegben állapítják meg a nyugdíjat, úgy, hogy a negyven évben megállapított köteles szolgálati idő kitöltése után a beszámítható fizetésnek teljes összege jár.”* Méltányos, nem? Hol vannak ettől a mai, bőkezűnek álcázott nyugdíjszámítási kulcsok?

Három oldal jut a kalendáriumban az akkor még ugyancsak időszerű párbajszabályokra (kard és pisztoly) is, amelyekből megtudjuk, amit amúgy sejtettünk, hogy csakis férfiak vívhattak párbajt, persze nem kivétel nélkül, hanem csak azok, akik erre erkölcsileg és fizikailag érettek, megfelelőnek bizonyultak.

„Lovagias fölfogás szerint, háromféle sértés van: 1. a szidalmazás, 2. a gyalázás, 3. a tetteges bántalmazás... Maga az udvariatlanság nem sértés. Gyalázás alatt a megbecstelenítő tulajdonságokkal való vádaskodás értenőd. Tetteges bántalmazás pedig minden szándékos mozdulat, ütéssel való fenyegetés, ütés vagy családi becsület ellen intézett súlyosabb természetű támadás... A sértő félnek csak kötelességei vannak, a sértett félnek ellenben jogai, amelyet minden tisztességes ellenfélnek respektálnia kell... A fegyverek mindenkor egyformák legyenek. Vontcsövű pisztolyok csak a legsúlyosabb esetekben használhatók... A segédek igyekeznek az ügyet békésen elintézni s a párbajt csak a legvégső esetben engedjék meg, ha már minden békítési kísérletük meghiúsult...”

Az egészen részletes, minden apróságra kiterő szabálytömkeleg valóságos igazságszolgáltató intézménnyé növekszik, ami nem csoda, hiszen a párbaj intézménye – bár egyes országok törvénykezése tiltotta – többnyire olyan jellegű sértések megtorlását (lásd manapság: gyűlö-

letbeszéd...) szavatolta, amelyekről a büntetőtörvénykönyv nem intézkedett...

Mindezen példákból, gondolom, kitetszik, hogy a 20. század folyamatos áttűnésben, szervesen ráépül a 19. századi viszonyokra, szinte nem is látszik a választóvonal, és magával cipeli mindazt, amitől képtelen egyik pillanatról a másikra megválni. Rendezettsége, skatulyázó képessége pedig olyan szintre emelkedett, amit azóta is inkább csak csodálni tudunk, hiszen nem komputerezált társadalom, hanem földhözragadt kézi vezérlés eredménye.

Azt is mondhatjuk, a *Kincses Kalendárium* összefoglalójára alapozva, hogy mire a 20. század beköszöntött, minden, ami ma ócskaságnak számít, tulajdonképpen zseniális újdonságként, de föl volt találva!

2.

Kevéssel ezután, az előbbi kalendárium mellől, már-már széteső, vörös vászonba kötött, kis formátumú zsebkönyv kandikált elő egy nemrégii nagytakarítás nyomán.

A furcsa veres könyv címe: *Erdélyi kalauz. Útmutató Magyarország erdélyi részében*. Szerkesztette Radnóti Dezső, EKE-főtítkár, megjelent Kolozsvárott, az Erdélyi Kárpát Egyesület (EKE) kiadásában, 1901-ben. (A belső címlapon ceruzával írt bejegyzés: Felső Keresk. Isk. Magyar Tagozata Cluj. Valamivel alább: Frána Péter – néhai földrajz-tanár, nagyapám egykori barátja.)

Mindjárt a belső címlap előtt, mustárszínű, durva papírra nyomva néhány EKE-reklám. Idemásolom az egyiket:

„Hazafias kérés az EKE tagjaihoz és barátaihoz

Az EKE pezsgővel kiszorítani óhajtjuk hazánkából az 5 millió koronára menő külföldi pezsgő behozatalt.

Az EKE pezsgő tiszta magyar borból készült, magyar munkások dolgozák fel, a gyár teljesen magyar ipari cikkekkel van felszerelve.

Az EKE pezsgőt készítő Belatini Braun A. velencei (Fejér m.) pezsgőgyárost, az ezredéves kiállításon bemutatott kitűnő pezsgőboraiért a király magyar nemességgel tüntette ki, a párisi nemzetközi kiállításon pedig a cég grand prixet nyert.

Az EKE pezsgő tisztán van kezelve, az EKE választmánya vegyileg megvizsgáltatta és egészséges, kitűnő italnak találta.

Az EKE pezsgőt kérje, követelje minden magyar ember, banketteken, ünnepies és más alkalmakkor.

Az EKE pezsgő jövedelméből az EKE hazafias és jótékony céljaira 5% jut.

Az EKE pezsgőt meg lehet rendelni Belatini Braun A. cégnél Budapesten, VIII. Üllői út 60. sz. és EKE Kolozsvárt címen...”

Most pedig lássuk a nevezetes pezsgőről szóló, az egy évvel korábbról datált szakértői véleményt:

„Az EKE pezsgőt – a Belatini Braun A.-féle velencei (Fejér m.) pezsgőgyárnak termékét, chemiailag megvizsgálván, abban az egészségre ártalmas anyagokat nem találtam. – A pezsgő tisztasága, íze s más kvalitás meghatározó tulajdonsága az alkalmazott nyersanyagok kifogástalan tisztaságáról, a velencei gyárban évtizedek folyamán kipróbált, tökéletesített eljárásoknak helyességéről, a gyártásmódnak magas niveaujáról tanúskodik. A pezsgőbor értékét megszabó alkotórészeknek: az alkoholnak, extract tartalomnak, a cukornak, a széndioxydnak mennyisége, aránya a legelőkelőbb francia gyártmányok mellé állítja az EKE-pezsgőt, ezt a minden ízében magyar productumot. A tűz, mely az EKE habzó, szikrázó pezsgőborában hevít: a magyar föld érlelte magyar bornak a tüze. Éppen úgy magyar termék minden más nyersanyag, mely a gyártásban fölhasználásra kerül. Az EKE-pezsgő birtokában külföldi pezsgőkre egyáltalán nincs szükség.

Budapest. 1900. június 1.

Dr. Hankó Vilmos s. k.

a bpesti II. ker. ált. főreálisk.

chemiai tanára, a m. tud. akad. tagja.”

Hol van ama bizonyos EKE-pezsgő mára, s főként hol van az általa árasztott makkegészség? Az a bizonyos tűz? És ha a hírnek hinni lehet, 40%-ban mára visszaengedtük a külföldi borászokat és pezsgőgyártókat is (vagy tán sosem is úzték el őket?!), pedig hát a főreáliskolai tanár úr megmondotta: külföldi pezsgőkre egyáltalán nincs szükség...

Igen tanulságos egyébként az *Erdélyi Kalauz* előszava is (hogy az utána következő közel négyszázvalahány oldalas bedekkerről ne is beszéljünk), amelyben a szerkesztők sűrűn kérik a bocsánatot:

„Jól tudjuk, hogy a munka még mindig hiányos. Nem tökéletes és nem kimerítő, aminthogy mindaddig nem is lehet az, míg hazarészünknek

minden pontját át nem tanulmányozzuk. De nem lehet tökéletes azért sem, mert az erdélyi helynevek zürzavarában eligazodni alig lehet.

Amíg az erre vonatkozó törvény végrehajtva nincs, hiábavaló minden törekvés, hogy jó és praktikus útmutatót adjunk a turisták kezébe. Egy-egy kiránduló helynek annyi a neve, ahány népfaj lakja e földet...”

Az egész *Erdélyi Kalauz* végül is tanulságos és figyelemre méltó olvasmány, teljesítmény. Múltunk teli van fel nem derített, hiteles fényben be nem mutatott mozzanatokkal, vonatkozásokkal.

Ráadásul az erdélyi történelmet bevezető előszó minden további nélkül elismeri a régió dák, majd a velük egyesülő római lakóinak primátusát. (Ezt valahogy egyelőre nem tudom hová tenni...)

Ugyanakkor, roppant érdekes az a mód, ahogyan a Nyugati-Sziget-hegység természeti szépségeit leírja, a hozzá vezető útvonalakat részletesen, gondoskodó stílusban bemutatja, majd történelmi-néprajzi ismereteket is nyújt a vidék móc lakosságáról.

„...A mócz, viseletében, mozdulatában egészen elüt a többi oláhtól. Arczuk hosszúkás, homlokuk magas, termetük nyúlánk és hajlékony, szemöldökük bozontos, szakállukat leborotválják s kis pörge bajuszt eresztnek. Szemük többnyire kék, hajuk barna, de egészen szókék is akadnak. Járás közben kissé előre hajolnak s ezért medvéknek gúnyolják. Rendkívül ügyes, gyorskezü erdei munkások, élelmes kereskedők, pedig az alvidéki oláhság is a tanulatlanóság jelzőjének tartja a mokány, mócz címet. Csebrekkel, vizes kártyákkal, egyéb faedényekkel a Dunáig, Tiszáig, Oroszorszáig elkalandoznak. Az egyes helységek roppant területen szóródnak szét. Így Albák-Szkerisóra 4 négyzetföld. A hol 30-40 ház van: az már egy falurész s temploma van. Albákon is 2 templom, Szkerisórán 4 is van. A faluk közt mintegy be van osztva a háziipar. Szekátura, Csértés zsindelet, Albák épületszerszámfát termel, Aranyos (Vidra), Kis-Ponor csebreket, abroncsot, dongafát. Míg a férfiak háziiparcsikkeiket apró lovakon kiviszik, asszonyaik gyermekekkel művelik a szűk hegyi földeket... Ügyes ácsok. Fatemplomaik ívezetes tornácza, sőt a házaké is román stílű; a torony a fenyőt utánozza. Sokan tatár eredetűeknek tartják. Hogy magyar és székely sok lehetett közöttük, bizonyítják azt a sajátos járás, a nők szóttos viselete, férfiaknál a derékre sokszorosán áthajtott szíj, a pörge kalap, a csizma, szűk harisnya viselete, a felső-Csikban Sz.-Mihályfalvára emlékeztető piros hajtóka s a többségnek a gyergyói székelyekre emlékeztető kék mellénye, sőt a harisnya

kék hajtókája. A székelyek havasi kürtjét csak a móczok használják az oláhok közül...”

Mindez a „szkerisórai” jégbarlanghoz – Erdély egyik kihagyhatatlan természeti nevezetességéről van szó – vezető kirándulás eligazító leírása elé van ékelve, sok egyéb (helytálló vagy téves?) ismerettel kiegészítve. Az útvonalak leírása szinte minden esetben érzékletes, azt is könnyen eligazítja, aki még soha nem járt az illető vidéken, s számos apró, de igen hasznos információt is tartalmaznak. Nézzük csak, hogyan is szálljunk alá a nevezetes jégbarlangba:

„Egyszerre 2 órai út után az 54 m tátongó mélységből jéghideg fuvalom érint. Az előttünk sötétlő pokol torka: a szkerisórai jégbarlang. A felül 60 m-nyi széles mélységnek három oldala függélyes, s csak K-nek lejtős, lépcsőszerűleg helyezkedő szikláin hatolhatunk egy darabig. Onnan rozoga lépcsők és korlátok segítségével elég kényelmesen leszállhatunk a dolomit sziklában Orchusként tátongó mélységnek, leomlott sziklákkal, száraz fagallyakkal és törzsekkel fedett hómezejére... A barlang falait csak itt-amott takarja jégkristály és jégcsap. A jéghegytől balra tátongó mélységben tűnik elő az olvadó víz. Kuttner erdésznek az 50-es években nem egészen hiteles mérései szerint 200 m a mélysége. De hogy roppant mélység várja ott a felfedezőt: arról meggyőződhetünk egy jókora jégdarab bedobásával. Néhány másodperc múlva a szilárd talajra ütődést ágyúdörgésszerű zuhanás jelzi: ez párszor ismétlődve végül tompa zúgásban vész el. Pontos észlelés szerint 14 másodpercig halljuk a ledobott jég- vagy fahasáb zaját...” stb.

De ha már arra jártunk, akkor talán ellátogathatnánk Andrássy Gyula gróf családjának dobrini nyaralójához is. Hogy el ne tévedjünk, bizzuk magunkat az *Erdélyi Kalauzra*, ekképpen:

„Erre a kirándulásra Kolozsvárról vagy Tordáról indulhatunk és 3 napra kell felkészülni. Szt-Lászlón és Kis-Fenesen át a Kis-Fenespatakának erdőkoszorúta szűk völgyében merész serpentinákon az Aranyos és Szamos vízválasztójára jutva, a festői látóképek mellett az alattunk kigyózó Jára mély völgyének gőzfürész-telepét már megpillantjuk. Az É.Ny. gerinczein 4 órai döcögés után érkezőnk a nagyemlékű Andrássy Gyula gróf által Dobrin (1680 m) tetején 23.000 hold fenyes közé épített vadászkastélyához, hol az EKE menedékházban kapunk éjjeli szállást. Másnap a friss havasi reggellel gyönyörködhetünk e magas pont kilátásainak szépségeiben s a kastély közelében lévő (...) tónak kristály vizében

megfürödve, útra kelünk, hogy a rengeteg fenyveseken át a vonzó és regényes Jára völgyébe leszálljunk, hova szekerünket előre lerendeltük. Három órai gyaloglás után az alsó kastélyig jutva, a költséges vízduzzasztóhoz, vagy lefelé a vígan dolgozó gőzfűrészhöz látogathatunk.”

Az Erdélyi Kalauz rendszerező elve az általános tudnivalók ismertetése után a vármegyék szerinti bemutatás, ehhez viszont ismernünk kell az 1900-as magyar közigazgatási viszonyokat és fogalmakat, hogy be tudjuk azonosítani a jelennel. Ez csak részben, s főként a megnevezések szintjén nehéz, mert a lényeg az szinte változatlan. Külön fejezet ismerteti az Erdélyt behálózó vasúti vonalakat és vonalszakaszokat – ezt olvasva mindig úgy érzem magam, mintha egy fapados, zötyögő 3. osztályú vagonból néznék ki a maszatos ablakon át (már olvasom is: „Kihajolni veszélyes... *E pericoloso sporgersi*” stb.), s szemrevételezném az elsuhanó tájat, állomásokat, indóházakat, természeti szépségeket... Szántsándékkal szállok fel egy történelmi vonalszakaszra, az ún. „kisküküllővölgyi vasút”-ra, amely mára gyakorlatilag befejezte egykori misszióját. Pedig...

„E vasút a Balázsfalva várossal összeépült hasonló nevű falu mellett létesített s Küküllőszög nevet nyert elágazó állomástól kiindulva a Kisküküllő gazdag és enyhe völgyében halad felfelé Sóváradiig, 102 km. utat tévén meg 184 méter emelkedéssel. A Küküllővölgy inkább történelmi és gazdasági szempontból érdekes, turisztai értéke csakis felső szakaszának, ott hol a vasút végződik, van. A vasút érinti Küküllővárt, D-Szt-Mártont, Erdő-Szt-Györgyöt, s végső állomásáról, a Mezőhavas lábánál fekvő Szováta, Parajd és Korond fürdők könnyen elérhetők.”

Ha pedig ekként a Székelyföldre jutottunk, kíséreljünk meg bejárni egy divatos fürdőhelyet, ahol hegyek is vannak, fenyvesekkel, borvízzel és mindenfajta természeti látnivalóval. Legyen ez a helység Tusnádfürdő, amely ma sem ment ki a divatból, csupán az élet praktikus részletei változtak körülötte egy kicsit (nagyon).

„Az út Brassó felől kocsin 6 ó., vagy vasúton jöve 2 ó. tart Tusnádig. A vonat napjában 3-szor közlekedik. Az állomás a fürdőtől 48 m-nyire van. Bérkocsik mindig kaphatók...”

Szállók, bérszobák. Átutazó turisták jó ellátást kapnak a 'Három huszár'-hoz címzett szállóban és a Kristó vendéglőben. Több mint 600 szoba áll a fürdővendégek rendelkezésére a magánházak és villákban: Prager-ház, Donogányiné-ház, Bogdán-ház, Bánffy-ház, Mikes-villák, Anna-villa,

Aronsohn-villa stb. stb. és számos kisebb épület. Árak szobánként napjára 1 kor. 20 ftól 8 kor-ig, az egész fürdőévad tartamára (jún. 15. – szept. 15-ig) 50 kr-tól 200 kr-ig; szolgálatért napjára 20 f.

Gyógy- és zenedij: 10 kr., három napi tartózkodásnál díj nem szedetik.

Gyógykútak: leginkább a főkút vizét (11.4 fok C, bő szénsav és vasoydul [sic! – valószínűleg a vasoxidra gondoltak] tartalommal) használják; van ezenkívül az új fürdőépület előtt 2. szintén gazdag vastartalmú savanyúvíz-kút, s egy sós-keserű forrás.

Fürdők: Az új impozáns épületben, mely az 1880 év folyamán épült, s a legmodernebb berendezéssel van ellátva, u.m. 4 medence fürdővel (20–23 fok C), szem. 40 fillér ruhával együtt; kádfürdővel (elegáns berendezés, Czerniczki-féle calorizátor: 80 f.; vannak ezenkívül családi fürdők, orthopaediai és hidegvízgyógyintézeti berendezések – Rezső fürdő 3 igen tágas medence fürdővel.

Sétaterek, kiránduló helyek: Mindenütt, a kitünően ápolt fenyvesekben, nyugóhelyekkel ellátott sétaútak vezetnek az Apor-tetőre, Ludmilla-tetőre, Súlyomköre; távolabb Nagy-Csomádra, a Szt-Anna tavához (2 ó.) és a bűdös barlanghoz... Szép fedett sétálója van táncz- és éttermekkel. Nyári táncz hely, czukrászat és 2 zenepavillon van a fürdő fő sétaútján. Az évad alatt fürdőorvosról, gyógyszerhárról, posta- és távíróhiv.-ról valamint elegáns üzletekről gondoskodva van. Az Olt és a vasútvonal mellett van a Csukástó 3000 négyszög öl területtel.”

Gondolom, mostanra kellően el is fáradtunk annyi járásba-kelésbe. S akár összegezhethünk is...

Nyugodtan állítható, hogy a kalauz a maga nemében valóságos erdélyi (szellemi) kincsesbánya. Gyakorlatilag minden, amiről említést tesz, a maga módján ma is a helyén található: hegységek, utak, állomások, folyók, patakok, látványosságok, városok, falvak és tanyák... A feltüntetett árakat, fogadókat, közlekedési eszközöket nem számítva. Azok minden esetben a történelem hullámmozgásaihoz igazodtak.

Csak jóval leromlottabb, fakóbb, pusztulóbb annál, mint amilyen 1900-ban volt. Vagy csak a Kalauz láttatja így?

Mindenesetre, 2017-et írunk...